

*БУФЕРНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ: СПІЛЬНІСТЬ ТА КОНФЛІКТ
ІНТЕРЕСІВ ВЕЛИКИХ СВІТОВИХ ГРАВЦІВ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ
ЄВРОПІ*

На початку XXI ст. Україні притаманні ознаки буферного політико-географічного положення. Буферне положення держави є поняттям, яке недостатньо розроблене в українській політичній географії. В статті наведено існуючі в науковій літературі визначення поняття «буферної держави» і «буферної зони». Вказано на позитивні і негативні наслідки такого положення для України.

В начале XXI века Украине присущи признаки буферного политико-географического положения. Буферное положение государства является понятием, которое недостаточно разработано в украинской политической географии. В статье приведены существующие в научной литературе определения понятий «буферное государство», «буферная зона». Рассмотрено позитивные и негативные последствия подобного положения для Украины.

In the XXI-st century beginning signs of a buffer politiko-geographical position are inherent in Ukraine. Buffer position of the state is concept which is insufficiently developed in the Ukrainian political geography. In article definitions of concepts existing in the scientific literature «the buffer state», «a buffer zone» are resulted. It is considered positive and negative consequences of such position for Ukraine.

Вступ. Станом на початок XXI ст. ПГП України притаманні риси комунікативності вираженої поняттям «держава-міст» та прикордонності вираженої поняттям «держава-буфер». Важливо знати, яким чином остання властивість впливає на геоконфліктне положення України в регіоні ЦСЄ.

Постановка проблеми. Значний внесок у розвиток уявлень про ПГП і ГП України здійснили вітчизняні і закордонні вчені, серед яких С.Рудницький, В.Кубійович, Ю.Липа, О.Шаблій, Б.Яценко, В.Лажнік,

М.Дністрянський та ін. Проблема буферності відображена в працях низки іноземних вчених і політичних діячів: Дж.Керзона, Ж.Клемансо, Н.Спайкмена, З.Бжезінського, Ж.Готтманна, А.Дугіна, Л.Цимбурського. В Україні окремі її аспекти розробляли О.Білорус, М.Дністрянський, Ю.Брайчевський, М.Мальський, М.Мацяк та ін. Досить добре дослідженні такі властивості ППП і ГП держави, як історичність, інерційність, вигідність, центральність-периферійність. Переважає позитивний світоглядний стереотип більшості українських політиків щодо переваг положення України на «перехресті», багатьом з них не хочеться помічати іншої прикрої властивості, яка супроводжує це положення, а саме – буферності. Держава-буфер знаходиться в центрі суперечок щодо впливу двох чи більше геополітичних центрів сили. Ці суперечки можуть мати негативні наслідки у вигляді конфліктів, які спровоковані боротьбою за контроль над низкою просторів України (інформаційного, економічного, політичного та ін.).

Мета статті – встановити основні ознаки буферного положення України.

Виклад основного матеріалу. З теорії міжнародних відносин відомо, що політичні конфлікти випливають із традиційного для сфери зовнішньої політики протиставлення держав щодо розподілу влади (домінації) і престижу у міжнародних відносинах. У міжнародній політиці влада будь-якої держави намагається розв'язувати двоєдине завдання, з одного боку, реалізувати власний суверенітет, а з іншого – встановити і підтримувати стійкий вплив на владу інших держав. Серед важливих причин політичних конфліктів виділяють домінування в міжнародній системі, яке виявляється у прагненні владних еліт декількох могутніх держав встановити чи зберегти свій визначальний вплив на зовнішню і внутрішню політику інших держав світу. Конфлікти з приводу домінування переважно стосуються проблеми лідерства у міжнародній системі або її окремих частинах. Могутні держави світу змагаються за розподіл і перерозподіл

сфер впливу, а в кінцевому підсумку – за глобальне лідерство [6, с.398]. М.Дністрянський констатує, що подальшим наслідком таких тенденцій стане відхід від єдиного глобального домінування до формування системи регіональних центрів тяжіння, географія впливу яких буде визначатися як географічною близькістю, компактністю, так і державними інтересами, культурно-цивілізаційними орієнтаціями та сукупністю інших поєднань (комунікаційних, природноресурсних, економічних, ідеологічних) [4, с.73-74].

Виходячи з вищенаведених положень, стан «буферності» є притаманний у тій чи іншій мірі багатьом країнам, а також їх територіальним сукупностям. В античності прикордонні регіони Римської імперії називали «лімітрофами». У Середні віки буферні зони між колишніми територіями Римської імперії і територіями, з яких відбувалися напади (з моря, степу), отримали назву «марка» на Заході і «акрон» на Сході (Візантія) [13, р.363]. В Новий час ідея буферної смуги була сформована лордом Дж.Керзоном і відносилась до розмежування впливів Росії і Англії в Середній Азії, а також Росії і Німеччини в Східній Європі [11, с.166]. Це словосполучення часто використовується як синонім чи у поєднанні з такими термінами як марка, пояс нестабільності, демілітаризована зона, гласіс, санітарний кордон і т.п. [13, р.362].

Наведемо наступні визначення буферної зони: 1. Територія між двома або ж більше конкуруючими потугами, функція якої полягає у фізичному їх розмежуванні [13, р.363]; 2. Декілька країн або місцевостей у певній країні, які просторово відокремлюють ідеологічних або політичних супротивників [3, с.695]; 3. Територія, яка знаходиться поміж двох чи більше наддержав [12, с.133].

Буферна зона може існувати у різних географічних масштабах, у відповідності з розміром центрів сили, які вона розділяє. Якщо, наприклад, буферна зона розмежовує дві етнічні громади, вона може мати ширину кількох кілометрів чи навіть менше, якщо ж вона розмежовує дві значні

континентальні чи морські центри сили, то вона може охоплювати низку державних територій [13, р.363].

В літературі часто наводять приклад Афганістану, Непалу та Бутану, які знаходяться в зоні впливу Китаю, Індії, Пакистану та Ірану. Подібне за змістом значення мала ідея «санітарного кордону». Міжвоєнний «санітарний кордон» заклав основи для творення смуги безпеки в Європі, який простягався від Фінляндії до Румунії і мав захистити Захід від впливу більшовизму. Концепцію створення «санітарного кордону» після встановлення більшовицької влади в Росії висунула французька дипломатія (головний напрям політики щодо країн ЦСЄ до середини 1920-х років) [8, с.719].

Після II світової війни східноєвропейський «форпост» із країн Варшавського договору зображався як такий, що необхідний задля захисту Радянського Союзу від проникнення всього, що пов'язане із Західним світом. Паралелі можна віднайти в американській стратегії стримування, яка знайшла найбільш повне висвітлення у геополітичній концепції «Рімленда» Н.Спайкмена. Французький вчений Ж.Готтманн виділяв зону геополітичних «припливів і відпливів» в ЦСЄ. В російській геополітиці натомість утвердився термін «лімітроф». В СРСР до держав-лімітрофів відносили в першій половині XX ст. країни, які відділилися від Російської імперії і стали суверенними державами. Новітню доктрину «Великого лімітрофу» розробляв росіянин В.Цимбурський, який доводив наявність особливої смуги країн, що відділяють Росію від інших центрів цивілізацій. Після колапсу СРСР і соціалістичної системи і у зв'язку з вступом більшості постсоціалістичних країн до ЄС і НАТО змінилось геополітичне положення України, Молдови, Грузії, Азербайджану, які тепер утворюють «буферну зону» між групою країн, які в меншій чи більшій мірі поділяють ідеї «атлантизму» і спільні цінності (демократія, ліберальні принципи управління економічним розвитком, захист прав людини та ін.), та групою країн на чолі з Росією, Іраном та Китаєм, які протиставляють цінностям

атлантизму переваги, «суверенної» демократії (Росія, Білорусь, Казахстан, Туркменістан), ісламської демократії (Іран, Пакистан), соціалістичної демократії (Китай).

Розглянемо основні визначення, які наводяться в літературі з приводу поняття «буферна держава»: 1. Відносно слабка держава, яка знаходиться між двома або декількома більш сильними [9, с.162]; 2. Порівняно слабка держава, яка знаходиться між двома чи більше антагоністичними силами співмірного потенціалу [13, р.363-364]; 3. Незалежна країна, яка знаходиться поміж потужними та імперськи налаштованими сусідами [12, s.133].

Очевидно, що проблематика буферності добре висвітлена у світовій науці. Крім того, можна навести численні історичні приклади буферних держав у XIX-XX ст.: 1) Бельгія, яка в XIX – перші пол. XX ст. розмежовувала Францію і Німеччину; 2) Корея, яка розмежовувала сфери інтерсів Китаю і Японії; 3) Далекосхідна республіка, що існувала в 1920-1922 рр. і виконувала роль буферної держави між РРФСР і Японією; [4\) Маньчжоу-Го](#), що існувала в 1932 - 1945 рр. і відіграла роль буферної держави між СРСР і Японією; 5) Фінляндія, яка в період холодної війни виконувала роль буферної держави у протистоянні між Сходом і Заходом; 6) Монголія, між КНР і Росією; 7) Польща у міжвоєнний період розмежовувала Німеччину і Радянський Союз; 8) Таїланд (Сіам) був буферною державою між британськими і французькими колоніальними володіннями у материковій Південно-Східній Азії; 9) Незалежний до 1959 р. Тибет розмежовував впливи Індії і Китаю.

Процес створення буферної держави, який ініційований її могутнім сусідом і знаходить відображення у залежній зовнішній і внутрішній політиці прийнято називати «фінляндизацією». Здавалося, що даний термін часів Холодної війни вже вийде з ужитку, але сталося якраз навпаки, коли історичний приклад асиметричних взаємин СРСР і Фінляндії починають переносити на інші країни Європи і світу.

Наприклад, говорять про «фінляндизацію» Мексики і Канади зі сторони США.

В самій Україні ідеї належності до творення самостійних центрально-європейських інтеграційних проектів, незалежних від Заходу і Сходу не є новими. Кінцева мета цих проектів полягала у створенні незалежних від тогочасних наддержав геополітичних конструкцій, які б інтегрували країни ЦСЄ. Доктрина «Балтійсько-Понтійської федерації» (в розумінні політичного об'єднання незалежних держав) С.Рудницького та «Чорноморська доктрина» Ю.Липи відображали об'єктивне становище та потреби українства й орієнтували його не на пристосування до існуючих, а на творення нових територіально-політичних реалій [4, с.101]. У 1920-х роках виник рух, який став першою в новітній історії спробою концептуалізувати Чорномор'я як окрему політичну одиницю. Мета цього руху полягала в тому, щоб створити на Близькому Сході співдружність малих держав, яка гарантувала б непорушність кордонів і незалежність і протидіяла спробам накинути в регіоні чужу владу. Він отримав назву «Прометейський проект» (за назвою організації та журналу «Прометей», довкола яких він розвивався) істориками майже забутий, але в 1920-1930-х роках він являв собою широкий план створення союзу чорноморських держав [5, с.266-267].

Після здобуття незалежності Україна намагалась дистанціюватись від будь-яких східних військових структур чи структур безпеки, де домінуватиме Росія. Україна вивчала можливості входження в альтернативні місцеві системи безпеки зі своїми західними сусідами по ЦСЄ та новими пострадянськими державами. Висловлювались ідеї створення Балтійсько-Чорноморської конфедерації, формування військово-політичної коаліції з державами «Вишеградського трикутника», Центральноєвропейської зони безпеки, були надії на реалізацію ідеї Л.Валенси щодо утворення «НАТО-біс».

Україна за 20 років свого існування тільки проходить шлях усвідомлення власного місця у системі міжнародних відносин. Констатуємо, що «буферність» стала суттєвою характеристикою політико-географічного положення нашої країни на початку ХХІ ст. До приходу адміністрації О.Бама в Білий дім Україна знаходилась під потужним впливом геополітичного тандему США-Росія. Російський вплив, з однієї сторони, є наслідком історичної інерції південного вектора російської геополітичної думки, а з іншої – цілком прагматичним бажанням відновити втрачений суверенний контроль над ресурсами України. Американський вплив диктувався як геополітичними ідеями Г.Маккіндера, Н.Спайкмена, З.Бжезінського, а також цілком прагматичним бажанням заповнити своєрідний геополітичний вакуум на території пострадянського простору і закріпитись в світі як країна-лідер у сфері поширення демократії і вільного ринку. На початку ХХІ ст. спостерігаємо три важливі тенденції: 1) попри всі намагання США все ж не вдалось закріпити статус єдиної наддержави на протязі 90-х – поч. 2000-х років; 2) Російська Федерація намагається з кінця 90-х повернути статус наддержави; 3) з початком ХХІ ст. поступово кристалізується і еволюціонує спільна зовнішня і оборонна політика ЄС.

Отже, спостерігаємо зменшення впливу США в регіоні ЦСЄ, зростання міжнародної могутності ЄС і Росії. Констатуємо зникнення старої «буферної» смуги внаслідок інтеграції низки постсоціалістичних і пострадянських держав до ЄС і НАТО. Водночас відбулось закріплення економічної і військової залежності Білорусії і Вірменії від Росії. Поряд з Молдовою, Грузією, Азербайджаном Україна опинилась між сферами впливу глобальних і регіональних гравців. Генерування Україною лідерського регіонального проекту у вигляді ГУАМ мало місце за підтримки США, однак внаслідок політики «перезавантаження» відносин з Росією знизилась вага цього блоку.

Доводиться констатувати, що на сьогодні Україна продовжує

перебувати під потужним впливом світових центрів сили. Аполегет євроатлантизму З.Бжезінський з цього приводу зазначає: «Після кожної нової хвилі, коли Схід відступатиме, а Захід наступатиме, небезпеки, пов'язані з геополітично «нічийною землею», просто відсуваються на схід. Для НАТО було б стратегічно нерозумним категорично відкинути прагнення України, таким чином даючи простір імперським амбіціям Росії» [1, с.92]. Позиція Варшави щодо України була офіційно окреслена Б. Геремеком, головою парламентської комісії із закордонних справ, під час офіційного візиту до Києва у лютому 1994 року: «Наш інтерес полягає в посиленні незалежності України і Білорусі, інакше Польща стане останньою фортецею, "полем битви" між Сходом та Заходом, що було б для нас не вигідно» [10, с.27].

Тактика ЄС полягає у створенні поясу стабільності навколо об'єднання шляхом «експорту демократії» та долучення до простору економічного і соціального благополуччя. Доступ до європейських ринків, у тому числі й ринку праці, надається нестабільним країнам як винагорода для подолання внутрішніх конфліктів, установлення демократичних норм та впровадження правової системи, що відповідає європейським стандартам. ЄС заінтересований у створенні з-поміж країн з відносно розвинутою економікою і стабільною політичною та правовою системами буфера, який би пом'якшував тиск негативних чинників на кордони ЄС. Така тактика дістала відображення у стратегії багаторівневої інтеграції [7, с.219]. Кожні наступні нові члени Європейського Союзу були зацікавлені у стабільній і прогнозованій буферній зоні. Якщо прикордонні проблеми колись були проблемою окремих країн, то зараз вони стали проблемою всього ЄС. Реакція Союзу на події у Білорусії, Лівії, Секторі Газа, Грузії є свідченням цьому.

На думку О.Білоруса, генеральна лінія Росії щодо України цілком відповідає двом основним програмним настановам: 1. *Програма максимум*. Дезінтеграція або повна субординація України, повернення України до

колишнього напівколоніального статусу, конфедерації чи федерації. Встановлення тотального контролю над зовнішньою, військовою і економічною політикою України. 2. *Програма мінімум*. «Фінляндизація» України в сфері «легітимної зони впливу» Росії. Прогресуюча економічна і соціокультурна експансія в Україну з метою тісної прив'язки її політики до національних інтересів Росії, забезпечення політичної слухняності і економічної залежності України [3, с.254]. Російські геополітичні концепції «близького зарубіжжя», «євразійства», «русского мира», «великого лімітрофа» та ін. вбачають в Україні периферію москвоцентричного світу.

З іншої сторони, територія такої буферної держави, яка вклинюється між територіями більш сильних, може слугувати меті зменшення напруженості і зменшення небезпеки прямого конфлікту між двома головними силами [9, с.162]. У зв'язку з цим буферній державі доводиться нейтралізувати суперництво між могутнішими сусідами, також їй життєво важливо втримати контроль над власним геополітичним простором. Однак, будь-які намагання в цьому напрямку можуть провокувати втручання однієї з сильніших держав, для якої такий розвиток подій може означати загрозу її впливам [13, р.364].

Політичній еліті України слід зважити на те, що і європейська і євразійська інтеграції мають наслідком часткову втрату суверенітету. У першому випадку Україна добровільно передає деякі суверенні повноваження Брюсселю, натомість отримує можливість маневрувати у геополітичній конструкції поліцентричної Європи (Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Польща, Іспанія, Швеція). У випадку євразійської інтеграції Україна приєднується до моноцентричного союзу, де безсумнівно домінуватиме енергетичний, інформаційний і силовий гегемон – Росія.

Досвід Фінляндії, Туреччини, Швейцарії з подібним до України положенням показує, що необхідно отримувати дивіденди від статусу

«буфера» з чіткою програмою еволюційної відмови від нього. Слід самостійно вирішувати низку внутрішніх питань розвитку без очікування зовнішніх «сигналів». На ближчу перспективу серед них ключові: 1) національна консолідація навколо Києва, як ядра державності, а не об'єкта політичної експансії регіональних еліт; 2) забезпечення status quo держави із політикою активного нейтралітету, яка передбачає часткову участь у євроатлантичних і євразійських проектах; 3) відхід від іміджу слабкої держави, який сформувався під дією низки внутрішніх і зовнішніх чинників; 4) забезпечення статусу спонсора безпеки в регіоні завдяки формуванню вітчизняних чи змішаних сил швидкого реагування під егідою ЄС і ООН.

Висновки і рекомендації. Отже, проаналізувавши цілий спектр визначень понять «буферна держава», «буферна зона», а також синонімічних до них ми прийшли до висновку, що Україні притаманні основні ознаки буферної держави, які особливо чітко стали проявлятися на початку XXI ст. Державі необхідно докласти значних зусиль у побудові рівноправних відносин з ЄС і Росією. Збільшення взаємозалежності між ЄС і Росією вигідне Україні, воно дозволить розглядати Україну як необхідного посередника і фактора стабільності у відносинах між європейським і євразійським світами. Навпаки, загострення конкуренції між ними призведе до посилення «буферного» ефекту у ППП України. Еволюційна соціально-економічна інтеграція до структур ЄС матиме наслідком залучення України у загальноєвропейську політичну сферу. Виникне нова ромбовидна геополітична структура Європи у форматі: ЄС – держави привілейованого партнерства з ЄС (Норвегія, Туреччина, Швейцарія, Україна, Грузія, Азербайджан, Молдова) – держави привілейованого партнерства з Росією (Казахстан, Білорусь, Вірменія) – Російська Федерація.

2. Блії Г. де, Муллер П. *Географія: світи, регіони, концепти* / Г. де Блії, Пітер Муллер / [Пер. з англ.; Передмова та розділ «Україна» О.Шаблія]. – К.: Либідь, 2004. – 740 с.
3. *Глобалізація і безпека розвитку: Монографія* / Олег Григорович Білорус, Дмитро Григорович Лук'яненко та ін.; [Керівник авт. колективу і нак. ред. О.Г.Білорус]. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
4. Дністрянський М.С. *Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Монографія* / Мирослав Степанович Дністрянський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 114 с.
5. Кінг Ч. *Історія Чорного моря* / Чарльз Кінг; пер. з англ. М.Климчук. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 312 с.
6. Мальський М.З., Мацях М.М. *Теорія міжнародних відносин: Підручник* / Маркіян Зеновійович Мальський, Михайло Миколайович Мацях. – К.: Знання, 2007. – 461 с.
7. *Політична географія і геополітика: Навч. Посібник* / Б.П.Яценко, В.І.Стафійчук, Ю.С.Брайчевський та ін.; [за ред. Б.П. Яценка]. – К.: Либідь, 2007. – 255 с.
8. *Світова історія: ХХ століття. Енциклопедичний словник* / [За ред. Ігора Підкови та Романа Шуста]. – Львів: Літопис, 2008. – 976 с.
9. *Словарь общегеографических терминов* / [под общей ред. Л. Дадли Стампа]. – М.: Прогресс, 1975. – Т.1. – 1975. – 407 с.
10. Хоффманн Л., Мьоллерс Ф. *Україна на шляху до Європи* / [Переклад з англійської А.Гур'янової]. – К.: Фенікс, 2001. – с.27.
11. Baczwarow M., Suliborski A. *Kopendium wiedzy geografii politycznej i geopolityce. Terminologia* / Martin Baczwarow, Andrzej Suliborski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 190 s.
12. Pástor Z. *Sanitný kordón* / Zoltán Pástor // *Slovník Bezpečnostných Vzťahov* / Peter Kulašik, Ján Azud, Ján Bajúsz a kolektív. – Bratislava: Smaragd pedagogické nakladateľstvo, 1998. – S.133.
13. Prevelakis Q. *Buffer zone* / Q. Prevelakis // *International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes* / [Editors-in-Chief Rob Kitchin, and Nigel Thrift]. – Amsterdam: Elsevier, 2009. – Vol.1. – P.362-367.